

AZ ERDÉLYI ZSIDÓK ÉS A LOJALITÁS KÉRDÉSE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT*

Keretek

E tanulmány arra keres választ, miként lehet a lojalitás fogalmával leírni az erdélyi zsidók 1918–1940 között egyrészt a román államhoz, másrészt az erdélyi magyar kisebbséghez fűződő viszonyát. Választ keres ugyanakkor arra is, hogy a nemzetközi szakirodalom azon aktuális tendenciája, amely az identitás helyett a lojalitást javasolja analitikus fogalomként, alkalmazható-e az erdélyi zsidókra nézve. A tanulmány első fele az elemzés fogalmi kereteit mutatja be, majd a lojalitás két világháború közötti jelentéstartalmát ismerteti. Ezt követően az erdélyi magyar kisebbség, illetve a román állam zsidók irányába tett „ajánlatait” mutatja be. Az utolsó fejezet az erdélyi zsidók két világháború közötti lojalitásnyilatkozatait vizsgálja. Nem térek ki a lojalitás-kinyilatkoztatásokkal összekapcsolható szimbólumhasználatra (például zászló, címer, etnikai kontextusban értelmezhető ruházati elemek), hiszen ezek túlmutatnak a diskurzív szinten és külön elemzés tárgyát kell képezzék.

Az első világháborút követően Közép- és Kelet-Európában új nemzetállamok jöttek létre. Fennhatóságuk alá számos olyan zsidó közösség is került, amelyeknek kulturális beágyazottsága eltért a domináns nemzetétől. Ilyen volt Lengyelország, ahol a közel hárommillió zsidó népesség egy része korábban az Osztrák–Magyar Monarchia alattvalója volt (Galícia), mások a cári Oroszország örökségét hozták magukkal, egy kisebb részük pedig Németországtól nyert területeken élt és a német kultúrához állt közel.¹ Csehszlovákiában a 354 ezer fős zsidó lakosság egy része korábban német és cseh kulturális integráción ment keresztül, mások körében viszont (Felvidék) a 19–20. század fordulóján erős magyarosodás zajlott le.² Hasonló kulturális és integrációs különbségek jellemezték

* A tanulmány a következő szöveg bővített és javított változata: Gidó Attila: *Transylvanian Jewish loyalties in interwar Romania. Jewish Culture and History*, 2021/3, 237–252.

¹ MENDELSON 1987. 18–23.

² MENDELSON 1987. 132–142.

Nagy-Románia 750 ezer főt meghaladó zsidó lakosságát is. Erdéllyel közel kétszázezer magyarosodott (a Szászföld esetében pedig német nyelven beszélő) zsidó, Bukovinával és Besszarábiával viszont főként jiddis nyelvű, konzervatívabb közösségek kerültek román fennhatóság alá 1918-at követően.³

Az erdélyi zsidók helyzete azért volt különleges, mert addig, amíg az Osztrák–Magyar Monarchia, és ezen belül is a Magyar Királyság alattvalói voltak, a hatalom felekezeti, nem pedig nemzetiségként tekintett rájuk. Maguk az erdélyi/magyarországi zsidók többsége is a magyar nemzet részeként tekintett magára. Mindeközben Romániában a zsidókat idegennek tekintették, és csak az 1923-as alkotmány adott számukra a keresztény lakossággal egyenlő jogokat.⁴ Tehát amikor 1918/1919-ben az erdélyi zsidók román fennhatóság alá kerültek, az általuk addig ismerttől teljesen eltérő állami zsidóságpolitikával találták szembe magukat. Helyzetüket nehezítette az a tény is, hogy egy olyan nyelvi és kulturális nemzeti (magyar) közösségnek voltak többé-kevésbé részei, amely a korábbi domináns nemzeti pozícióból kisebbségi helyzetbe került. Ilyen értelemben az erdélyi zsidókra kettős kisebbségi lét várt 1918 után, azaz Nagyromániában zsidóként és magyarként (magyar kultúrájuként, magyar anyanyelvüként) is hátrányos helyzetbe kerültek.⁵

A lojalitás modern értelmezései

A *lojalitás* kérdését a filozófiai, antropológiai, a szociológiai és a történeti szakirodalom is vizsgálja.⁶ Simon Keller a lojalitás öt kifejeződési formáját különbözteti meg: gondoskodó lojalitás, támogató/pártfogó lojalitás, rituális (rituálékban megnyilvánuló) lojalitás, azonosuló lojalitás és meggyőződésbeli/meggyőződéses lojalitás.⁷ Az ő értelmezésében a lojalitás olyan *attitűdöt* és *hűség* alapú érzelmi viszonyulást jelent, amelynek a háttérben a fenti öt tényező valamelyike áll.⁸ Nála – a témám szempontjából lényeges – érdek- vagy tranzakcionális alapú lojalitás kérdése háttérbe szorul, John Kleinignél

³ IANCU 2000. 77–80.

⁴ IANCU 2000. 88–95.

⁵ A kettős kisebbség fogalmára lásd: GÁLL 1991. 957–969.

⁶ A lojalitás értelmezésének fejlődését áttekinti: CONNOR 2007. 10–16.

⁷ KELLER 2007. 3–7.

⁸ KELLER 2007. 21.

viszont már több figyelmet kap. Kleinig ugyanis az egyének államokhoz fűződő lojalitása kapcsán úgy látja, hogy a hűséget nem föltétlenül emocionális tényezők alakítják ki, hanem az elvárt vagy vélt előnyök reménye is.⁹

Az antropológiai, a szociológiai és a történeti szakirodalom figyelme elsősorban a nacionalizmusra, az etnicitásra és ezen keresztül a mindkét fogalommal kapcsolatba hozható identitásra összpontosít. Ugyanakkor a lojalitást mint állam (vagy politikai hatalom) és egyén (vagy etnikai-vallási szempontból behatárolható közösség) közötti viszony leírását meglehetősen gyakran használják a fenti összefüggésekben. Anthony D. Smith az etnikumok létrejötte kapcsán írja, hogy egyének szintjén többféle lojalitás kialakulhat: családhoz, faluhoz, kaszthoz, városhoz, régióhoz, vallási közösséghez, de ugyanígy társadalmi csoporthoz, vagy éppenséggel valamelyik nemhez kapcsolódóan is.¹⁰ Ebben az esetben Smith a lojalitást az identifikáció szinonimájaként használja, a nemzetek felemelkedéséről írva viszont már *hűség* értelemben jelenik meg nála a fogalom.¹¹

Esetenként az identitás és a lojalitás – mint ahogyan Smithnél is – szinte egymást fedő fogalommá olvad össze, holott jelentésüket illetően lényeges az eltérés közöttük. Néhány történész (Peter Haslinger, Joachim von Puttkamer, Martin Schulze Wessel) az „identitás” fogalmának mellőzését javasolva a „lojalitás” használata mellett tör lándzsát, azzal érvelve, hogy míg előbbi „az állandóság illúzióját hordozza”, addig az utóbbi „jobban hangsúlyozza az egyén cselekvőképességét”.¹²

Jana Osterkamp és Martin Schulze Wessel a lojalitás kapcsán arra a következtetésre jut, hogy a hűség kialakulásának és kinyilvánításának alapját a korábbi tapasztalatok és az elvárások határozzák meg. A lojalitás létrejöttéhez ugyanakkor kölcsönösségre, azaz egy „kinyilvánító” és egy „befogadó” félre is szükség van.¹³

⁹ KLEINIG 2014. 245–266.

¹⁰ SMITH 1991. 24.

¹¹ Konkrétan Spanyolország esetére utal, mint olyan többnemzetiségű országra, ahol egyes etnikumok – erős etnikai identitásukat megtartva – politikailag lojálisak maradnak az államhoz. SMITH 1991. 59.

¹² Álláspontjukra reflektál: ZAHRA 2017. 29–30.

¹³ Osterkamp – Schulze Wessel 2017. 3.

Természetesen maga a lojalitás sem tekinthető állandó attitűdnek: idővel „erodálódhat és reorientálódhat”.¹⁴

A 19. és 20. századi nemzetállamok korában az államalkotó nemzeti közösséghez vagy etnikai csoporthoz való tartozás volt a polgári és politikai jogokhoz, valamint a szolgáltatásokhoz való hozzáférésnek az egyik biztosítéka.¹⁵ Az ún. „befogadott” etnikai közösségek számára az egyéni asszimiláció/integráció vagy a lojalitás volt a feltétele annak, hogy e jogokat élvezhessék.¹⁶ Mindazonáltal a modern államok mindvégig bizalmatlansággal viszonyultak az eltérő etnikai háttérrel rendelkező egyének, illetve csoportok iránt, hiszen hiányzott a bizalom alapfeltétele, azaz a nemzeti kötődés.¹⁷

Elemzésemhez Eriksen az etnicitás irányából jövő és Ilan Zvi Baron politikatudományi megközelítése visz közelebb, amely szerint a kisebbségek tagjai egyszerre akár „két etnikai csoport vagy nemzet irányába érezhetnek lojalitást, ugyanakkor ténylegesen is tagjai lehetnek ezen két entitásnak”.¹⁸ Ez a kettős lojalitás az általam vizsgált erdélyi zsidók esetében is megfigyelhető. Baron viszont arra is felhívja a figyelmet, hogy a kettős lojalitás a nemzetállamok korában egyben konfliktuális állapothoz is vezethet, hiszen alattvalóik hűségének kérdésében a nemzetállamok alapvetően kizárólagosságra törekednek.¹⁹ Sőt az ő értelmezésében a kettős lojalitás elsősorban problémaként, nemzetállami szempontból biztonsági kockázatként jelenik meg.²⁰ Nyilvánvaló, hogy ez az attitűd a két világháború közötti román állam számára sem volt elfogadható. A mindenkor román hatalmi elit kizárólagos lojalitást várt el a magyar kulturális háttérű zsidóságtól.

Magyar (magyarországi) zsidó kontextusban Fenyves Katalin lojalitáshierarchiakát és lojalitáskonfliktusokat tárgyaló tanulmánya

¹⁴ Osterkamp – Schulze Wessel 2017. 3.

¹⁵ WIMMER 2004. 1.

¹⁶ WIMMER 2004. 2.; WIMMER 2008. 999.

¹⁷ Andreas Wimmer az eltérő etnikai háttérrel rendelkező katonák kapcsán beszél paradigmaváltásról. A modern államokban a katonák lojalitásának kérdése már nem úgy merül fel, hogy egy adott személy hűsége-e az urához (*lordjához*) vagy zsoldosként szolgál, hanem hogy megvan-e a megfelelő nemzeti kötődése. WIMMER 2004. 61.

¹⁸ ERIKSEN 2008. 232.

¹⁹ BARON 2009. 1030.

²⁰ BARON 2009. 1034–1035.

adhatja meg kutatásunkhoz a kereteket.²¹ Ebben arra mutat rá, hogy a 19. században és a 20. század elején a magyarországi zsidók lojalitáshierarchiájában az osztrák császárhoz, illetve magához a birodalomhoz való hűség háttérbe szorult a Magyar Királysághoz fűződő hűség javára.²² Erdély 1918-ig Magyarországhoz tartozott, és az erdélyi zsidó önmeghatározásokban is hasonló változások zajlottak le, mint a többi magyar területeken. A 19. században Erdélyben is megtörtént a zsidók magyarosodása, amely a nyelvváltásban (jiddisről magyarra), a magyar nemzeti ügyekkel való azonosulásban és a magyar kultúrába és társadalmi életbe történő beágyazódásban nyilvánult meg. Az erdélyi izraelita vallású népesség 1910-ben 182 489 főt tett ki. Ekkor 72–73 százalékuk volt magyar anyanyelvű. Egyes erdélyi régiókban azonban ennél jelentősen alacsonyabb volt a magyar anyanyelvűek aránya (Máramaros vármegyében például csak 17 százalék).²³ Ezt a – természetesen regionálisan változó mélységű – beágyazódást értelmezhetjük asszimilációként, illetve a magyar identitás indikátorként. A 19. században az erdélyi zsidók körében is kialakult a Magyar Királysághoz való hűség, amit viszont az 1918-as impériumváltás hatalmas kihívások elé állított. Ezt a kihívást eltérő mélységben élték meg a magyar identitásúak, a cionisták és a vallási hagyományokba bezárkózó máramarosi haszidok.²⁴

A lojalitás korabeli jelentéstartalma

A két világháború közötti erdélyi zsidók lojalitásának, vagy inkább kettős (magyar/román) lojalitásának a vizsgálata során az itt vázolt analitikus megközelítéseket tartom szem előtt. Mindazonáltal érdemes kitérni arra is, hogy a korszakban milyen jelentéstartalommal bírt a fogalom.

Normatív szövegekben lojalításra történő utalással először a román fennhatóság alá került Erdély ideiglenes kormányzását ellátó Erdélyi Kormányzótanács rendeleteiben találkozunk. A Kormányzótanács Nagyszebenben megjelenő hivatalos közlönye 1919 februárjában publikálta az Igazságügyi Reszort 121/1919-es és a

²¹ FENYVES 2016. 133–145.

²² FENYVES 2016. 138–140.

²³ GIDÓ 2009. 29–32.

²⁴ GIDÓ 2009. 86–92.; GLÄSSER 2015. 891–900.

Kulturális és Köznevelési Reszort 931/1919-es rendeletét. Előbbi a Romániához csatolt kelet-magyarországi területek bírának, ügyvédeknek és közjegyzőinek, míg a második a tanszemélyzetnek írta elő hűségeskü letételét a román királyra és államra.²⁵ Mindazok a személyek, akik a hűségesküt megtagadták, nemcsak az állásukat veszítették el, de a későbbiekben sem számíthattak új állásra és nyugdíjra. Mivel a világháborút lezáró béketárgyalások még alig kezdődtek el (1919. január 18.), és így Erdély hovatartozásának kérdése is függőben volt, értelemszerűen a magyar és a zsidó polgárok jelentős része a retorziókat is vállalva megtagadta az eskütételt. Román nemzetiségű társaik viszont felesküdtek a királyra és a román államra.²⁶ Ebben a kontextusban a román hatalom nem érzelmi vagy meggyőződésbeli hűséget várt el az új nemromán alattvalóktól, hanem egy feltételek nélküli politikai aktust, azaz a hivatalnoki hűség kinyilvánítását. E feltétel nélküliség miatt azokban az esetekben, amikor hűségeskü letételére került sor, nemcsak érzelmi azonosulásról, de tranzakcionális megközelítésről sem beszélhetünk, hiszen a hatalom nem egyenlő jogokat kínált fel az eskütevőknek, hanem a számára nem megfelelő döntés esetén szankciókat helyezett kilátásba. A kisebbségbe került erdélyi magyarok és zsidók részéről tehát a román állami lojalitás első kinyilvánítására külső nyomásra került sor.²⁷

A román alkotmányba a fogalom csak 1938-ban került be. A királyi diktatúrát intézményesítő 1938-as új román alaptörvény 4. paragrafusa szerint az állampolgárok „faji és vallási különbségre való tekintet nélkül kötelesek a hazát életcéljuk legfőbb alapjának tekinteni és a haza területi épségének, függetlenségének és méltóságának védelmében magukat feláldozni, munkájukkal erkölcsi felmagasztalásához és gazdasági fejlődéséhez hozzájárulni, hűséggel viselni a közterheket”.²⁸ A későbbi évek zsidóellenes intézkedéseinek alapjául szolgáló alkotmányra a rabbiknak és a hitközségi vezetőknek

²⁵ Ordonanță nr. 121 referitoare la judecătoria, advocați, notari publici. *Gazeta oficială*, 1919. február 1–22., 7–12. sz., 12–13., Notă circulară nr. 931 în chestiunea jurământului oficial al corpului didactic de la fostele școli de stat maghiare. *Gazeta oficială*, 1919. február 1–22., 7–12. sz., 15.

²⁶ GLÜCK 2001. 631.

²⁷ Jana Osterkamp és Martin Schulze Wessel szerint a lojalitás(ok) csak akkor válnak láthatóvá, azaz akkor nyilvánulnak meg, ha a kinyilvánító személytől / közösségtől elvárják azt, vagy pedig számára felkínálják, illetve elismerik. OSTERKAMP – SCHULZE WESSEL 2017. 3.

²⁸ NAGY 1944. 259.

is fel kellett esküdniük.²⁹ Az eskütétel, amely a lojalitás szimbolikus kinyilatkoztatásával ért fel, ebben az esetben sem érzelmi alapon történt, hanem politikai aktuskén szolgált.

A politikai nyilatkozatok, a közbeszéd és a sajtónyilvánosság szintjén már igen korán, az impériumváltás legelején megjelent a hűség problematikája. A második Averescu-kormány belügyminiszteri tisztségét betöltő Constantin Argetoianu 1920 szeptemberében erdélyi körutat tett. Kolozsvári tartózkodása alatt hűshtagú zsidó küldöttség kereste fel, amelyet Glasner Mózes, a helyi ortodox hitközség főabbija vezetett. A kihallgatáson ismertetett panaszokra (zsidókat érintő kiutasítások) válaszul Argetoianu azt nyilatkozta, hogy reméli, „az országrész [Erdély] zsidósága lesz a kisebbségek közül az első, mely teljesen alkalmazkodik a változott helyzethez és hű támasza lesz az új állami rendnek”.³⁰ A zsidók hűségéért cserébe viszont nem kínált fel sem előnyöket, sem a magyar időszakban megszerzett jogok biztosítását. Ez a fajta zsidókat érintő feltétel nélküliesség a két világháború közötti időszakban mindvégig visszaköszött a román politikai diskurzusban.

Az asszimiláció és lojalitás kérdése

Az erdélyi zsidók magyar identitása, magyar közösséghez való tartozása az első világháborút követően tematizálódott a sajtónyilvánosságban, a közbeszédben és a magyar, illetve a román politikai eliten belül. Értelemszerűen, mindezzel szinte azonos időben, a román államhoz, a román nemzethez fűződő viszony, azaz az integráció és az új hatalomhoz fűződő lojalitás kérdése is napirendre került a román, illetve a román zsidó sajtóban/közbeszédben. A kérdést vizsgálva nem hagyhatjuk figyelmen kívül a magyar szakirodalomban elterjedt *asszimilációs szerződés* elméletét. A Karády Viktor által meghonosított, de többek által élesen bírált elmélet szerint a 19. század közepén a magyar uralkodó elit és a honi zsidóság között egy olyan hallgatolagos megállapodás jött létre, amelynek értelmében a politikai, gazdasági és polgári jogokért cserébe a zsidók a magyar nemzetbe

²⁹ GIDÓ 2016. 156.

³⁰ A Zsidó Nemzeti Szövetség Argetoianu miniszternél. *Új Kelet*, 1920. szeptember 19., 60. sz., 2–3.

integrálódnak.³¹ Karády fogalomhasználata problematikus ugyan,³² de kétségkívül létezett egy nem kodifikált, ám az integrálódni és egyenjogúságra vágyó izraelita népesség, valamint a magyar politikai elit között fennálló egyetértés/összhang az asszimilációt, illetve az ezért cserébe kapott lehetőségeket illetően. Ez a fajta összhang tágabb keretekbe is beilleszthető. Hiszen az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést követően kialakult egy olyan, lojalitásra építő állampatriotizmus, amellyel Magyarország állampolgárai, származásuktól függetlenül, kisebb-nagyobb mértékben azonosulni tudtak. Ezzel párhuzamosan a társadalmi nyilvánosságban helyet kapó rítusok révén egy alulról szerveződő hazafiság is megjelent.³³ A magyarosodó zsidóság mindkét folyamatba be tudott kapcsolódni. Az állampatriotizmus és a királyhűség a zsidó vallási hagyományokban gyökerezett, a magyar nemzetbe történő integrálódás és a magyar hazafiság pedig a 18–19. századi zsidó felvilágosodás eszmei alapjain nyugszik.³⁴ Az 1918-as impériumváltással mindkét stratégia talaját veszítette, illetve megváltozott a vonatkoztatási pontjuk. A vallási hagyományok és a zsidó felvilágosodás öröksége továbbra is fenntartotta ugyanis a lojalitás és az integráció igényét. Következésképp e két hagyomány logikájának engedve Erdély zsidósága az új, tehát a román államhatalom és a román király iránt is hűséggel kellett viseltessen és a román nemzeti integráció útjára kellett (volna) lépjen.

A magyar kisebbségi elit ajánlata

Az első világháborút követően a kisebbségbe került erdélyi magyarság nem kötött tényleges megállapodást a magyar identitású, magyar kultúrájú zsidósággal. Mindazonáltal a kisebbségi magyar érdekképviselőt 1922–1938 között ellátó romániai Országos Magyar Párt 1924-es brassói nagygyűlésén elfogadott határozatot tekinthetjük egyfajta nem kodifikált, de a későbbiekben referenciapontként használt lojalitásajánlatnak, „lojalitásszerződésnek”.³⁵ A határozat kimondta,

³¹ MARJANUCZ 1988. 30–32.

³² Az „asszimilációs társadalmi szerződés” kritikájára lásd: VÖRÖS 2003. 229–255.

³³ CIEGER 2016. 89.

³⁴ GLÄSSER 2018. 126–132.

³⁵ A két világháború közötti magyar kisebbség helyzetére és érdekképviselői szervezeteire lásd: BÁRDI 2012. 3–26.

hogy minden olyan zsidó származású személy, aki a magyar kulturális értékeket és a politikai-nemzeti célokat magáénak vallja, a magyar kisebbség részének tekinthető.³⁶ A kisebbségi élethelyzetbe került erdélyi magyar politikai elit 1924-ben nem beolvadást, teljes önfeladást kért az erdélyi zsidóktól, hanem magyar hűséget, magyar lojalitást, így próbálva mérsékelni az amúgy is erős társadalmi és gazdasági pozícióvesztést. Ez pedig lényeges változásnak számított a monarchiabeli, 19. századi viszonyokhoz képest. Látni kell azt is, hogy miközben a 19. századi magyar elit az uralkodó nemzet pozíciójából tudott integrációs lehetőséget „felkínálni” a zsidók számára, addig az 1918 utáni erdélyi zsidók a magyar integráció további fenntartásával, tehát az Országos Magyar Párt 1924-es nyilatkozatának elfogadásával inkább a (kettős) kisebbségi lét hátrányait vállalták fel. A magyar lojalitás – mindamellett, hogy elveszítette a zsidó vallási hagyományokon alapuló szükségszerűségét – ezért elsősorban nem társadalmi előnyökkel kecsegtetett a két világháború között, hanem az autoidentifikációs elbizonytalanodásra kínált megoldást. Lehetővé tette a magyar, illetve a magyar-zsidó kettős identitás vállalhatóságát, és azok számára is elfogadható volt, akik már elindultak a magyarságtól való eltávolodás útján, de még kötődtek valamilyen szinten (például anyanyelvhasználat/ nyelvhasználat, kultúrafogyasztás vagy magyar nyelvű zsidó kultúratermelés) a magyarsághoz.

Az Országos Magyar Párt 1924-es határozatához hasonló elveket nyilvánított ki az 1937-ben megrendezett Vásárhelyi Találkozó is. Itt, az erdélyi magyar fiatal értelmiségiek találkozóján, a következőt mondták ki: [...] „minden felekezetű és etnikai származású magyar embert – s így azokat a zsidó vallású magyarokat is, akik kisebbségi sorsunk minden következményét vállalják – a magyar népkisebbség alkotó elemeinek tekintjük”.³⁷

Ez a fajta köztes megoldás a második bécsi döntésig működött. Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntéssel Magyarország visszakapta Romániától Erdély északi részét.³⁸ Az Észak-Erdélyben megalakuló Erdélyi Párt 1941-ben elfogadott programja szakított a két világháború közötti hagyománnyal, azt hangsúlyozva, hogy a román

³⁶ Az Országos Magyar Párt... 1925. 30.

³⁷ Hitvallás. A Vásárhelyi Találkozó záróhatározata. *Ellenzék*, 1937. október 7, 231. sz., 5. Vö.: GÁLL 1991. 962.

³⁸ A második bécsi döntést feldolgozza: BALOGH 2011.

uralom alatt az erdélyi zsidók önként fordultak el a magyarságtól, azaz illojálisakká váltak. Ennek következtében az immár ismét államalkotó nemzeti pozícióba került magyar regionális érdekeket képviselő Erdélyi Párt minden olyan kormányintézkedést helyeselt és támogatott, amely a zsidóság társadalmi, gazdasági és politikai kirekesztésére irányult.³⁹

A román elit elvárásai

A két világháború közötti időszakban a román politikai és társadalmi elit nem várta el az erdélyi zsidóktól, hogy a románságba asszimilálódjanak. A román államhoz való lojalitás viszont kulcskérdés volt, mint ahogyan az is, hogy minél inkább elősegítsék, előidézzék a zsidók magyar kisebbségtől történő eltávolodását, hiszen ezzel jelentősen gyengíteni lehetett a magyarok pozícióit az erdélyi gazdasági és kulturális életben. Hozzá kell tenni ugyanakkor azt is, hogy 1918 után a román nemzetállamban megnöttek az elvárások a hűségnyilatkozatok iránt. Összehasonlítva, Nagyromániában sokkal nagyobb volt az intolerancia a nem az államalkotó nemzethez tartozókkal szemben, mint például az olyan többnemzetiségű birodalmakban, mint az 1918-ban felbomlott Osztrák–Magyar Monarchiában. Mindezek következtében már igen korán sürgetőleg léptek fel a kisebbségekkel és köztük az erdélyi zsidókkal szemben. A regáti cionisták 1919. szeptemberi kongresszusán a besszarábiai és a bukovinai nemzeti zsidók is képviseltették magukat, az erdélyiek viszont nem. A Román Nemzeti Párt újságja, a *Patria* ezt úgy értelmezte, hogy az erdélyi zsidók, hasonlóan a magyarokhoz, úgy gondolják, Erdély hovatarozásának a kérdése még nem dőlt el, és nem hajlandók elismerni az új állami kereteket. A cikkíró azt is hangsúlyozta, hogy bárhol éljenek is a zsidók, nem tekinthetők csupán vallási közösségnek, hanem önálló nemzetiségként kell kezelni őket. Így az erdélyi zsidók sem tekinthetők izraelita vallású magyaroknak.⁴⁰ Csakhogy a két világháború között a román politikai elit nem tudott és nem is akart olyan társadalmi előnyöket felkínálni az erdélyi zsidóknak, mint azt a magyar elit tette a 19. században. Hiszen a Romániában mélyen gyökerező antiszemitizmus, a politikai hagyományok, valamint a nemzetállam-építés a 19. században nem tették lehetővé a zsidók olyan mértékű integrálódását, mint amilyenre a közép-európai

³⁹ EGRY 2008. 159.

⁴⁰ A.: Congresul sionist de la București. *Patria*, 1919. szeptember 13., 165. sz., 1.

államokban sor került. Elég arra utalnunk, hogy a zsidók polgári egyenjogúsítására az első világháborúig nem került sor, miközben Magyarországon ez már 1867-ben megtörtént. Csak később, Nagy Románia létrejötte után, az 1923-as alkotmány ismerte el a zsidók jogait.⁴¹ Egy év múlva, 1924-ben viszont már zsidók tízezreit, köztük háromezer erdélyit fosztottak meg a román állampolgárságtól.⁴² Ezt az 1938-as *állampolgárságok felülvizsgálatáról szóló rendelet*törvény követte, amelynek következtében további húszezer erdélyi zsidó családfő és egyedülálló veszítette el román állampolgárságát.⁴³

Lojalitásnyilatkozatok

Román állami lojalitás

A magyar érzelmű zsidóság nem önállóan, tehát nem különálló csoportként nyilvánította ki a román állam iránti lojalitását, hanem a magyar kisebbséggel közösen. A magyarok lojalitáskinyilatkoztatására a kolozsvári Keleti Újságban és az Ellenzékben, valamint a *Kiáltó szó* című röpiratban került sor 1921-ben. A kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyarság politikai passzivizmusát lezáró és az aktivizmust (választásokon való részvétel, parlamenti munka) meghirdető utóbbi dokumentum szerzői a kisebbségi jogok megadását és betartását szabták a lojalitás feltételül.⁴⁴ Ez a tranzakcionális megközelítés volt valószínűleg a legelfogadhatóbb megoldás egy korábban domináns nemzeti pozícióból kisebbségbe került közösség részéről. A román állam iránti hűség kinyilvánítása, illetve annak a mindennapi gyakorlatokban való megnyilvánulása a kezdeti években teljes mértékben nélkülözte a Simon Keller által meghatározott lojalitásformákat.⁴⁵

Hasonlóan viselkedett egyébként mindegyik, a magyar területveszteségek nyomán kényszerkisebbségbe került Kárpát-medencei magyar közösség. Az új államhatalomhoz fűződő lojalitást

⁴¹ Normatív előzményeknek tekinthetők az okirályságbeli zsidók honosításáról szóló 3902/1918, 2085/1919 és 3464/1919. számú román rendelettörvények. NAGY 1944. 255–257.

⁴² LIVEZEANU 2000. 12–13.; IANCU 2000. 102.

⁴³ IANCU 2000. 263.

⁴⁴ Kós – Zágoni – Paál 1921; Egry 2015. 112.

⁴⁵ KELLER 2007. 3–7.

mindenhol „érzelmi megalapozatlanság” jellemezte és elsősorban politikai, állampolgári lojalitásként fogták fel.⁴⁶ Ennek pedig „az állampolgársági eskü letétele, a többségi nyelv tanulása, a parlamenti és helyhatósági választásokon való részvétel, az új állam törvényeinek tiszteletben tartása, a katonai szolgálat teljesítése, az adófizetés, az új állam szimbólumainak tiszteletben tartása” voltak az elemei.⁴⁷

A nemzeti alapokra helyezkedett zsidó elit értelemszerűen önállóan és jóval korábban nyilvánult meg a kérdésben. A cionista vezetők első lojalitáskinyilatkoztatásaira 1920 elején került sor. Január 5-én az 1918 novemberében alakult Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség⁴⁸ vezetője, Fischer Tivadar interjút adott a kolozsvári Patriának, amit a román közéletben hűségnyilatkozatként értelmeztek, holott erről szó sem volt.⁴⁹ Pár nappal később az erdélyi cionisták újságjában, az Új Keletben pontosítás jelent meg az interjút illetően. E szerint Fischer magánemberként nyilatkozott a Patriának, és semmiképpen sem tett hűségnyilatkozatot az új román államhatalomnak. Leszögezték ugyanakkor azt is, hogy mindaddig, amíg a békekonferencia nem dönt Erdély sorsáról, a cionisták semleges álláspontra helyezkednek: „Bármilyen legyen tehát a békekonferencia ide vonatkozó döntése, az erdélyi zsidó nemzeti kisebbség kész azt megnyugvással fogadni és annak következményeit önmagára nézve a legteljesebb lojalitással levonni.”⁵⁰ Egy hónap múlva Glasner Mózes cionistapárti kolozsvári ortodox rabbi már sokkal egyértelműbben fogalmazott. Amikor a kolozsvári egyetem és a román színház felavatása alkalmából Kolozsváron tartózkodó román királyi pár 1920. február 2-án fogadta a neológ és az ortodox hitközség közös küldöttségét, a kihallgatáson Glasner a következőket nyilatkozta: „E város mindkét hitközségének kebelébe tartozó zsidó lakosság nevében jelenünk meg felséged előtt, hogy a leglojálisabban hódolatunkat nyilvánítsuk.”⁵¹ A továbbiakban a vallási vezető utalt arra, hogy a zsidó nép mindenkor szent kötelességének tekintette az uralkodó

⁴⁶ SZARKA 2005. 94.

⁴⁷ SZARKA 2005. 95.

⁴⁸ Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség volt 1918–1940 között az erdélyi zsidóság legfontosabb ernyőszervezete. GIDÓ 2009. 54–70.

⁴⁹ Glück Jenő 2001-es tanulmányában az interjú dátumaként tévesen szerepel január 8. Vö.: Z.: Atitudinea evreilor din Transilvania. *Patria*, 1920. január 7., 3. Vö.: GLÜCK 2001. 632.

⁵⁰ GLÜCK 2001. 632.; Az igazság. Nyilatkozat az erdélyi zsidóság helyzetéről. In: *Új Kelet*, 1920. január 15., 2.

⁵¹ A helybeli hitközségek küldöttségei a király előtt. In: *Új Kelet*, 1920. február 5., 10.

iránti hűséget, valamint ígéretet tett az állam iránti kötelességek teljesítésére amennyiben az „megvédi életét és biztosítja nemzeti kisebbségi jogainak élvezetét”.⁵²

A trianoni békeszerződés 1920. június 4-i aláírását követően az etnikai politizálást folytató zsidó vezetők lojalitásukról biztosították a román uralkodót és a román államot. A román irányba tett hűségnyilatkozatok mögötti mozgatórugó nyilván nem az emocionális szál volt elsősorban, hanem egyszerre tükrözte a zsidó vallási hagyományoknak való megfelelést, valamint a kényszerkisebbségi léthelyzetből adódó pragmatizmust és tranzakcionális megközelítést.⁵³

A programszerű lojalitáskinyilatkoztatásra az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség által 1920. november 22–26. között megrendezett I. erdélyi cionista konferencián került sor. Itt fogadták el a szervezet alapszabályzatát, amelybe az is bekerült, hogy az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség célja „közreműködni abban, hogy az itt élő zsidóság nemzeti és faji jellegének megóvása mellett, az állam hasznos és hűséges tagjává váljék”.⁵⁴ A lojalitáskinyilatkoztatás hivatkozási alapja pedig, hasonlóan a magyar időszak gyakorlatához, a királyhűség és az állampolgári kötelességek teljesítése volt.

A későbbi megnyilatkozások szintén a politikai pragmatizmust és a vallási hagyományoknak történő megfelelést tükrözték. Az 1925-ben elfogadott román magánoktatási törvény igen hátrányosan érintette a magyar anyanyelvű erdélyi zsidó diákokat és a zsidó oktatási intézmények többségét is, hiszen megtiltotta a magyar nyelven történő oktatást a számukra.⁵⁵ A törvényjavaslat vitájakor Vértesszalárdi Adolf, a temesvári neológ hitközség elnöke és a helybeli zsidó középiskola alapítóinak egyike memorandumban állt ki a magyar nyelvű zsidó oktatás mellett. Szövegének központi elemét képezte a lojalitás, amelyet általános, a zsidó diaszpórára jellemző erényként tüntetett fel: „Évezredek tradícióink és a történet tanulságai is igazolják, hogy a zsidóság minden országban – még a legmostohább viszonyok között is – a legteljesebb lojalitást tanúsította az állameszme irányában. [...] a román hazának is éppen olyan hű és lelkes honpolgárai kívánunk lenni, amilyenek a korábbi hazában voltunk, ahonnan fölöttünk álló

⁵² *Új Kelet*, 1920. február 5., 10.

⁵³ Lásd: KLEINIG 2014. 245–266.

⁵⁴ Az erdélyi zsidóság alkotmánya. *Új Kelet*, 1920. november 14., 2.

⁵⁵ GIDÓ 2009. 37.

sorshatalmak helyeztek ide bennünket, hogy itt éljünk és haljunk! A sorshatalmak szavát a mi népünk a szétszóratásban mindenkor megértette és ahhoz mindenütt alkalmazkodott.”⁵⁶ Vértés magyar nyelvű és magyar kultúrájú zsidó volt, politikai nézeteit tekintve viszont cionistának számított. Ő már a neológ zsidóság 1926-os temesvári nagygyűlésén egy országos zsidó párt létrehozását sürgette.⁵⁷ A magyar nyelvű oktatás melletti kiállása tehát nem kellett volna magától értetődő legyen. Vértés megnyilvánulása annak a köztes állapotnak a leképezése, amelyben az etnikai politizálást folytató erdélyi zsidók túlnyomó többsége a két világháború között létezett. Pragmatikus és érzelmi tényezők együttes hatására alakult ki bennük egy olyan lojalitáshierarchia, amelyben egyszerre volt jelen az új állam iránti alattvalói hűség, valamint a régi, magyar kulturális beágyazódás iránti ragaszkodás. Benne volt ugyanakkor az alternatívanélküliség is. Hiszen a magyar nyelvet és kultúrát nem lehetett egyik napról a másikra felcserélni az Erdélyben akkor még jószerével ismeretlen zsidó nemzeti nyelvvel, azaz az ivrittel és a zsidó kultúrával. Maga a cionista sajtónyilvánosság és kulturális élet is jórészt magyar nyelvű volt.⁵⁸ Ez a magyarnyelvűség ugyanakkor rávilágít az intézmények kiemelt szerepére a lojalitások és identitások alakításában.⁵⁹ A nemzetállamok azon két legfontosabb intézménye, amelyek hozzájárult az állampolgárok lojalitásának létrehozásához és biztosításához, az iskola és a katonaság volt.⁶⁰ A zsidó iskolák tanítási nyelvének magyarról románra (vagy zsidóra) történő megváltoztatása ezért bírt kiemelkedő szereppel a román állam számára. Ez a törekvés viszont szembement az erdélyi zsidó népesség kulturális hagyományaival és bizonyos – a magyar nyelv, a magyar kultúra irányába megnyilvánuló – érzelmi alapú lojalitásával.

A vallási hagyományoknak való megfelelés még erősebben köszönt vissza az ortodox szövegekben. Az 1933-as parlamenti választások alkalmával a cionistaellenes agudisták *Hoemesz* című lapja

⁵⁶ GIDÓ 2009. 182–183.

⁵⁷ Temesváron kibontották az országos zsidó párt zászlóját. *Új Kelet*, 1926. október 28., 2. A párt megalakítására végül 1931-ben került sor. URSUTIU 2006: 79–80.

⁵⁸ Nyilvánvalóan, azokban a régiókban, ahol a zsidók erős német (Szászföld, Bánság), vagy jiddis (Máramaros, Szatmár és Beszterce egyes részei) nyelvi kötődéssel rendelkeztek, a cionista sajtónyilvánosság egy része kétnyelvű (lásd. pl. a temesvári *Neue Zeit* – *Új Kor* című hetilapot), vagy pedig jiddis nyelvű volt.

⁵⁹ GIDÓ 2009. 70–85.

⁶⁰ Osterkamp – Schulze Wessel 2017. 8.

arra biztatta az ultraortodox zsidókat, hogy a hatalmon lévő román Nemzeti-Liberális Pártra szavazzanak. Tette mindezt a vallási hagyományokra hivatkozva: „[...] a mi politikánkat szent vallásunk sarkalatos törvényei irányítják: odaadó hűség az iránt az ország iránt, az iránt a nép iránt, amelyben, amellyel együtt élünk a Mindenható akarata folytán. [...] Az ortodoxia hithűsége egyrészt, államhűsége másrészt, kezességei annak, hogy a mi vótumunk nem segít elő államellenes, kormányellenes szélsőséges irányzatokat, sehol és semmiképpen.”⁶¹

Magyar nemzeti lojalitás

A magyar kisebbség politikai érdekképviselésének megszervezésében számos zsidó származású személy részt vett. Az 1921–1922 között működő Magyar Szövetség helyi fiókjainak alakuló ülésein felszólaló zsidók általában nem a teljes zsidóság, hanem a maguk nevében nyilvánították ki hűségüket a magyar kisebbség mellett. Kolozsváron 1921. január 10-én Gombos Benő újságíró és Farkas Mózes nagyiparos szólalt fel. Gombos kijelentette: [...] „A magyar zsidóságnak az a tagja vagyok, aki a magyar kultúráért minden áldozatra kész voltam eddig és a forradalom után is, és semmi néven nevezendő válaszfalat magyar és magyar zsidó között nem ismerek.”⁶² Farkas Mózes pedig a következőket mondta: [...] „Én, mint zsidó, magyar földön születtem, magyar kultúrában nőttem fel. [...] Kijelentem a magam nevében, minthogy megbízásom még nincs, hogy a magyar kultúra fenntartásában és továbbfejlesztésében az eddigi lelkesedő munkával részt akarok venni.”⁶³ Mindkét személy aktív maradt a két világháború közötti kisebbségi magyar közéletben és politikában. Gombos Benő később az Országos Magyar Pártban töltött be fontos pozíciót, míg Farkas a magyar kulturális élet egyik jelentős mecénásának számított. Lojalitásukat illetően tehát kettős, azaz magyar nemzeti (horizontális) és román állami (vertikális) hűségről beszélhetünk. E kettős lojalitás

⁶¹ B. J.: Az ortodox zsidóság és a parlamenti választások. *Hoemesz*, 1933. november 24., 10.

⁶² A Magyar Szövetség megalakulása. *Keleti Újság*, 1921. január 11., 3.

⁶³ A Magyar Szövetség megalakulása. *Keleti Újság*, 1921. január 11., 3.

pedig magyar nemzeti és zsidó kulturális identitáselemeket foglalt magába. Hiszen egyikük sem szakított a zsidó közösséggel.⁶⁴

A Magyar Szövetség marosvásárhelyi alakuló ülésén a helybeli status-quo hitközség elnöke, Sebestyén Miklós szólalt fel a „zsidó vallású magyarok” nevében és kötelezte el magát a magyar ügy mellett: „Magyaroknak valljuk magunkat, mert úgy tartjuk, hogy ezt a karakter indelibilist (*eltörülhetetlen jellegzetességet*) nem a leszármazás vagy a modern szociológia nyelvén szólva a fajiság, de legalábbis nem kizáróan a fajiság adja meg az egyénnek. [...] Magyarok vagyunk, mert mások nem lehetünk és minden magyar ügynek becsületes, hűséges katonái.”⁶⁵

Az Országos Magyar Párt 1924-es brassói nagygyűlésén a Hunyad megyét képviselő Leitner Mihály tett hűségnyilatkozatot. A zsidóság nevében kijelentette, hogy az erdélyi zsidóság nem engedi magát elszakítani a magyarságtól és mindvégig kitart a magyarság mellett.⁶⁶ Leitner megnyilvánulását nem hagyta válasz nélkül a cionista tábor. Négy zsidó vezető, Fischer József, Fischer Tivadar, Klein Miksa és Eisler Mátyás kolozsvári neológ rabbi élesen bírálta mind az Országos Magyar Párt nagygyűlésének határozatát, mind a rendezvényen felszólaló zsidókat. Fischer József súlyos politikai tévedésnek tekintette Barabás Béla indítványát, és azt hangsúlyozta, hogy az erdélyi cionisták az „egymás mellett, de nem egy táborban” elvét követik. Azaz a zsidóság saját maga akarja kézbe venni sorsának irányítását, s ezért nem a magyarság részének, hanem vele egyenlő rangú népkisebbségnek tekinti magát.⁶⁷ Eisler Mátyás neológ rabbi szerint a magyarsággal való politikai egység a magyar államból való kiszakadással megszűnt.⁶⁸ Lojalitás szempontjából a cionista vezetők reakciói *távolító* nyilatkozatként értelmezhetők, amelyek felvállalják ugyan a közös államalkotói nemzeti múltat, valamint a közös kulturális és társadalmi értékeket, viszont különálló entitásként határozzák meg magukat.

⁶⁴ GIDÓ 2016. 286–288.

⁶⁵ *Keleti Újság*, 1921. júl. 12., 143. sz.

⁶⁶ GIDÓ 2009. 92.

⁶⁷ A Magyar Párt és a zsidóság. *Új Kelet*, 1924. december 16., 2.

⁶⁸ Eisler Mátyás: Részt vehet-e a zsidóság a Magyar Pártban? *Új Kelet*, 1924. december 17., 2.

Magyar irányba megfogalmazott lojalitás- és távolító nyilatkozatok az 1930-as években is előfordultak, majd az 1940-es határváltozások után, amikor Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz, újra napirendre került a lojalitás kérdése. A két világháború között cionista politizálást folytató zsidó vezetők memorandumot juttattak el Teleki Pál magyar miniszterelnökhöz, amelyben a zsidó kisebbségi álláspontot tisztázták. A memorandum utalt arra, hogy az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség 1919-ben a Cionista Világszervezetnél és a párizsi zsidó béke delegációnál is Magyarország területi egysége mellett állt ki. A nemzeti zsidóság a trianoni békeszerződés megkötése után sem fordult el a magyar kisebbségtől, hiszen képviselői számos esetben álltak ki a magyar ügyek mellett és támogatták a magyar kulturális életet. A memorandum értelmezésében az erdélyi zsidó lakosság azon része is hűséges maradt a magyar kisebbséghez, amely etnikailag zsidóként határozta meg magát. Ez a hűség viszont kisebbségi hűséget, nem pedig nemzeti hűséget takart, amelynek megnyilvánulási formája a szolidaritás és a románosítási törekvéseknek való ellenállás volt. Az új, 1940-es helyzetre reagálva pedig a dokumentum már állampolgári lojalitásról beszélt. Ennek megfelelően a Magyarországhoz visszakerült erdélyi zsidók különálló nemzeti csoportként, nem pedig izraelita vallású magyarként szándékoztak az állam hűséges alattvalói lenni.⁶⁹

Következtetések

Értelmezésemben, a lojalitás és az identitás két teljesen eltérő jelentéstartalommal bíró fogalom. Véleményem szerint az identitás mint a változás lehetőségét is magában hordozó aktuális „állapot” tulajdonképpen az énképet jelenti, azaz az „én” viszonyítását egy etnikai/vallási/kulturális közeghez/közösséghez. Mindeközben a lojalitás *attitűdöt* is takar. Ez az attitűd sok esetben lehet helyzetfüggő.⁷⁰ Erről az attitűdről beszél Kovács Éva a kassai zsidók kapcsán, amikor azt állítja, hogy a csehszlovák népszámlálások nemzetiségi mutatói

⁶⁹ Fischer Józsefnek, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség 1923–1930 közötti vezetőjének emlékirata Teleki Pálhoz, Magyarország miniszterelnökéhez, 1940. szeptember 23. MNL OL, K 28, 139. csomó, 222. tétel, 1–10. f.

⁷⁰ Lásd EGRY 2015. 37. Vö.: OSTERKAMP – SCHULZE WESSEL 2017. 3–6.

nem a zsidó identitás mérésére, hanem elsősorban a zsidók államhoz fűződő lojalitásának a megállapítására alkalmasak.⁷¹

A román irányba megnyilvánuló lojalitás abban volt más a magyarok felé megmutatkozótól, hogy elsősorban állampolgár és állam viszonylatában történt és a legritkább esetben irányult a román társadalom vagy a román kultúra felé. Mindeközben a magyar irányú lojalitás jelenthette a korábbi (magyar) államkeretek, illetve a trianoni békeszerződés után anyaországgént működő Magyarország iránti nosztalgikus hűséget, vagy pedig a kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyar közösséggel való sorsközösség vállalását függetlenül attól, hogy az adott személy vagy érdekképviselői szervezet milyen autoidentifikációval élt vagy milyen identitáspolitikát folytatott. E két lojalitás nagyon sok esetben megfér egymás mellett, egyszerre jelen tudott lenni. A román államhűség tehát nem zárta ki a magyar irányú kötődést, és éppen ez a tény volt román nemzetállami szempontból elfogadhatatlan.⁷²

Lényeges különbség mutatkozott meg a lojalitás természetében is. A magyar lojalitás érzelmi és tranzakcionális alapú volt, amely hosszú időn keresztül érlelődött és szilárdult meg (19–20. század). Abban az értelemben volt tranzakcionális, hogy a hűségért cserében a zsidók az első világháborút követően is használhatták a magyar intézményi kereteket és kapcsolati hálót. Ezzel szemben az érzelmi alapú román lojalitás kialakulására nem volt elég idő, és az adott történelmi kontextusban nem is volt rá esély. Pontosan ezért kifejezetten tranzakcionális alapú volt, központi elemét az állampolgári jogok képezték. Következésképpen a román irányba tett lojalitásnyilatkozatok együtt jártak valamilyen kéréssel/követeléssel. Ilyen kérés volt a jogegyenlőség és az erőforrásokhoz való hozzáférés.⁷³ A román állam iránt kinyilvánított lojalitásnak a várható *haszna* tehát a jog- és létbiztonság lett volna. Ez a *haszon* viszont általában nem, vagy az Osztrák–Magyar Monarchia korszakához képest jóval csekélyebb mértékben valósult meg (lásd a két világháború közötti román állam zsidóellenes politikáját és a román értelmiség álláspontját).⁷⁴

⁷¹ KOVÁCS 2004. 44–45.

⁷² Lásd: BARON 2009. 1034–1035.

⁷³ Lásd: WIMMER 2004. 1.

⁷⁴ IANCU 2000. 143–265.

A fentiek tekintetében az identitást és a lojalitást, illetve identitásokat és lojalításokat olyan, egymás mellett működő identitászerkezeti elemeknek tekinthetjük, amelyek a két világháború közötti erdélyi zsidók magyarokhoz és románokhoz, illetve a román államhoz fűződő bonyolult viszonyát segíthetnek megérteni.

Martin Schulze Wessel vertikális és horizontális lojalításokról beszél.⁷⁵ Az erdélyi zsidók magyar nyelvi és kulturális kötődése és kisebbségi magyar társadalmi beágyazottsága, vagy ha úgy tetszik, magyar identitása a horizontális kategóriába illeszthető be. Erre épül rá a magyar lojalítás mint olyan attitűd, amely a magyar kötődésből (identitásból) táplálkozik és az 1918 előtti befogadó nemzet tagjaival, nem pedig az új államnemzettel vállal sorsközösséget. Vertikális viszonyrendszerben a zsidók identitásai (magyar vagy magyar-zsidó identitás, zsidó etnikai identitás) az államhoz (1918–1940 között a román államhoz) és annak intézményeihez fűződő lojalitással kerülnek kapcsolatba. Következésképpen az önazonosságtudatok/identitások többféle lojalitással is megfértek egymás mellett. Ezek a lojalítások pedig nem voltak állandó jellegűek. Ezek a különböző társadalmi és állami/politikai szereplők elvárásainak vagy nyomásának, ösztönzésének hatására létrejöhetnek, erodálódhattak és át is alakulhattak.⁷⁶ Minderre a két világháború közötti erdélyi zsidóság meggyőző példa.

FORRÁSOK

Ellenzék (Kolozsvár) – 1937

Gazeta oficială (Nagyszeben) – 1919

Hoemesz (Kolozsvár) – 1933

Keleti Újság (Kolozsvár) – 1921

Patria (Nagyszeben / Kolozsvár) – 1919–1920

Új Kelet (Kolozsvár) – 1920, 1924, 1926

⁷⁵ Osterkamp – Schulze Wessel 2017. 7.; Fenyves 2016. 136.

⁷⁶ Osterkamp – Schulze Wessel 2017. 3.

IRODALOM

BALOGH, Béni L.

- 2011 *The Second Vienna Award and the Hungarian – Romanian Relations, 1940–1944*. Social Science Monographs, Atlantic Research and Publications Inc., Boulder, Colorado, Highland Lakes, New Jersey.

BARON, Ilan Zvi

- 2009 The Problem of Dual Loyalty. *Canadian Journal of Political Science*, 4. (42) 1025–1044.

BÁRDI Nándor

- 2012 Minority Policy Strategies of the Hungarians of Romania between the Two World Wars. In: Hunyadi, Attila Gábor (ed.): *State and Minority in Transylvania, 1918–1989. Studies on the History of the Hungarian Community*. Social Science Monographs, Atlantic Research and Publications, Inc., Boulder, Colorado, Highland Lakes, New Jersey. 3–26.

CIEGER András

- 2016 Nemzeti identitás és állampolgári lojalitás a dualizmus kori Magyarországon. In: Glässer Norbert – Zima András (szerk.): *„A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között*. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 87–99.

CONNOR, James

- 2007 *The Sociology of Loyalty*. Springer, New York.

EGRY Gábor

- 2008 *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére, 1940–1944*. Napvilág Kiadó, Budapest.

- 2015 *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában, 1918–1944.* Napvilág Kiadó, Budapest.

ERIKSEN, Thomas Hylland

- 2008 *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák.* Gondolat Kiadó, Budapest, Pécs.

FENYVES Katalin

- 2016 Párhuzamos lojalitások. Császárhűség, magyar nemzeti és zsidó elkötelezettség a magyarországi zsidó nyilvánosságban. In: Glässer Norbert – Zima András (szerk.): „A királyhűség jól bevált útján...” *Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között.* MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 133–145.

GIDÓ Attila

- 2009 *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940).* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- 2016 *Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

GÁLL Ernő

- 1991 Kettős kisebbségben. *Korunk*, 8. (2) 957–969.

GLÄSSER Norbert

- 2015 Konfliktusok és lojalitások határán egy új impériumban. Az erdélyi ortodox izraelita hitközségek a budapesti ortodox sajtóban, 1925–1944. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére.* Kriza János Néprajzi Társaság, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Kolozsvár, Szentendre. 891–900.
- 2018 Az emancipáció Mózes és Józsuája. Az uralkodóház emancipáló szerepének neológ izraelita percepciói. In:

Molnár Judit (szerk.): *Emancipáció. Integráció vagy asszimiláció. Tanulmányok az emancipációs törvény 150. évfordulója alkalmából.* Kronosz Kiadó, Szegedi Zsidó Hitközség, Pécs, Szeged. 125–152.

GLÜCK Jenő

2001 Az erdélyi zsidóság útja (1918–1923). In: *Századok*, 3. (145) 625–634.

IANCU, Carol

2000 *Evreii din România 1918–1938. De la emancipare la marginalizare.* Editura Hasefer, București.

JAKABFFY Elemér

1925 Nyílt levél Főtisztelendő Kovács Lajos r. k. lelkész Úrhoz. *Magyar Kisebbség*, 8. (4) 285–289.

KELLER, Simon

2007 *The Limits of Loyalty.* Cambridge University Press, New York.

KLEINIG, John

2014 *On Loyalty and Loyalties. The Contours of a Problematic Virtue.* Oxford University Press, New York.

KÓS Károly – ZÁGONI István – PAÁL Árpád

[1921] *Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere.* Lapkiadó és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár.

KOVÁCS Éva

2004 *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938).* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja, Dunaszerdahely.

LIVEZEANU, Irina

2000 *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918–1930.* Cornell University Press, Ithaca, London.

MARJANUCZ László

- 1988 Zsidó identitás és asszimiláció Magyarországon. Marjanucz László interjúja Karády Viktorral a magyar–zsidó társadalomtörténet kutatásának kérdéseiről. 1. rész. *Mozgó Világ*, 8. (15) 26–49.

MENDELSON, Ezra

- 1987 *The Jews of East Central Europe between the world wars*. Indiana University Press, Bloomington.

NAGY Lajos

- 1944 *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár.

Az Országos Magyar Párt...

- 1925 Az Országos Magyar Párt 1924. december 14-én megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. In: *Magyar Kisebbség*, 1. (4) 27–32.

OSTERKAMP, Jana – SCHULZE WESSEL, Martin

- 2017 *Exploring Loyalty*. In: Osterkamp, Jana – Schulze Wessel, Martin (szerk.): *Exploring Loyalty*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1–16.

SMITH, Anthony D.

- 1991 *National Identity*. Penguin Books, London.

SZARKA László

- 2005 Identitás és lojalitás nemzetállami konfliktushelyzetei. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Balassi Kiadó, Budapest. 93–119.

URSUȚIU, Claudia

- 2006 *Senatori și deputați evrei în Parlamentul României (1919–1931). Între reușită și eșec*. Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca.

VÖRÖS Kati

- 2003 A Unique Contract. Interpretations of Modern Hungarian Jewish History. In: Kovács András – Andor Eszter (eds.): *CEU Jewish Studies Yearbook III*, CEU Jewish Studies Program, Budapest. 229–255.

WIMMER, Andreas

- 2004 *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict. Shadows of Modernity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- 2008 The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries: A Multilevel Process Theory. *American Journal of Sociology*, 4. (113) 970–1022.

ZAHRA, Tara

- 2017 Képzelt nemközösségek: a nemzeti közömbösség mint elemzési kategória. *Regio*, 2. (25) 5–42.

GIDÓ ATTILA

TRANSYLVANIAN JEWS AND THE QUESTION OF LOYALTY BETWEEN THE TWO WORLD WARS

This study aims to explore how the concept of loyalty can describe the relationship of Transylvanian Jews with the Romanian state and the Transylvanian Hungarian minority between 1918 and 1940. The first part of the study outlines the conceptual framework for the analysis and defines the meaning of loyalty during the interwar period. Subsequently, the study examines the Romanian state's policies towards the Jews and analyzes the declarations of loyalty made by Transylvanian Jews during this period.